

Nekatere gospodarske postavke v območju etike

Glede na svetopisemsko pripoved o bogatinu, kameli in šivankinem ušesu (Mt 19,24) bi lahko sklepali, da je revščina zelena vrednota in je vsakršen socialni nauk znotraj katolištva nepotreben. Vendar je bogastvo samo na sebi brez moralnega predznaka in ga problematizira šele njegova neštetokrat aplicirana moč, da človeka zaslužnji. Navezanost na *premoženje* ni značilna le za bogatega, pač pa tudi za revnega, kadar vso pozornost in moč usmerja v pridobivanje materialnih dobrin. V obeh primerih – ne glede na različno moralno hipoteko – bogastvo zamegljuje pogled na presežni smisel človekovega zemeljskega bivanja. Zato je Cerkev dolžna posredovati svoj družbeni nauk in svariti pred polariziranim oz. nepravilno razporejenim bogastvom.¹

Razmišljanje se namenoma izogiba neposrednega napajanja iz cerkvenih dokumentov in predstavi nekaj poudarkov katoliškega družbenega nauka prek del gospodarstvenika in misleca dr. Marka Kremžarja. Zanj je značilen jasen in daljnoviden pogled, ki se niti ne trudi, da bi "z lastnimi močmi izdelal posnetek že obstoječih izročil",² pač pa harmonira z mogočnim in preverjenim sistemom, ki ga motri in nadgrajuje skozi prizmo izjemne razgledanosti in bogatih življenjskih izkustev.

Čeravno porabniška družba blagostanja lahko boleha za hudimi oblikami duhovne revščine, se v tem sestavku omejujemo na materialno revščino³ oz. na kratko razmišljanje o nekaterih postavkah gospodarstva, ki ima velik vpliv na njeno zmanjševanje in preprečevanje.

Gospodarstvo

Gospodarstvu je treba dati mesto, ki mu v človekovem življenju pripada.⁴ Harmoničen razvoj gospodarstva je posledica ubranosti v človeku in gospodarska uspešnost prispeva k celotni rasti, kadar imajo osebe, ki družbo sestavljajo, vredno osmišljeno življenje. Zapisana misel v zelo zgoščeni obliki pove vse bistveno. Ne spušča se v suhe tehnično-ekonomske zakonitosti, ampak nas opozori, da tudi gospodarstvo ni nekaj ločenega od človekovega duhovnega bistva.

Gospodarska veda, veda o upravljanju materialnih dobrin, je sredstvo, ki ga mora politično vodstvo vsake družbe obvladati v teoriji in odgovorno uporabljati v praksi, v okviru naravnih meja.⁵ Omejenost naravnih dobrin in danost človeške narave ne dovolita preskokov v gospodarski rasti brez velike nevarnosti za skupno blaginjo. Nepotrpežljivost je za zdravo rast vsake skupnosti prav tako nevarna kakor brezbrizna malomarnost. Zato je očitna potreba po strokovni sposobnosti in poštenosti v načrtovanju in pretresanju novih poti; pa tudi po razsodnosti pri cenitvi lastnih moči v politiki in v gospodarstvu.⁶

Gospodarsko dejavnost presojamo navadno po njeni uspešnosti. To sicer ne drži vedno, a izjeme niso zastoj. Kadar se namreč odločimo iz "strateških" ali "socialnih" razlogov za vzdrževanje neuspešnih podjetij, pomeni, da mora nekdo, bodisi "potrošnik", bodisi "državljan", plačevati gospodarsko neuspešnost. Strokovnjaki, ki trdijo, da je v urejeni družbi uspešnost najvažnejša gospodarska lastnost, vprašanje preveč poenostavljajo.

Upravičeno pa bi rekli, da smemo gospodarska dejanja presojati po njih uspešnosti, kadar ima gospodarstvo v družbi pravilno določeno mesto.⁷ "Kadar motrimo človeka izključno pod vidikom uspešnosti, opazimo v njem le slabo karikaturu robota. Naravno je, da nam tak človek ne vzbudi posebnega spoštovanja. Nasprotno pa tudi človek, oropan osebnega dostojanstva, potem ko so ga naučili, da je uspešnost njegov edini ponos, prične družbo kmalu prezirati, večkrat pa jo celo na različne načine rušiti."⁸

Poglejmo še, kako je z gospodarsko rastjo. Dokler je bila mlada gospodarska veda še prosta vsakdanjih težav in se je gibal v svetu teorije in neposredne eksperimentalne prakse, ni bilo težko iskati z njo globlje resničnosti, ki se je skrivala za vsakdanjimi družbenimi odnosi.⁹ Kmalu pa so stvari začele uhati iz rok in cena nemogočih gospodarskih poskusov je vedno počasnejša gospodarska rast, nato pa vedno hitrejša razvrednotenje denarja. Krivde za tako stanje ni iskati pri posameznih gospodarskih ministrih te ali one države, temveč pri neučakanosti ljudstva in šibkosti vlad, ki se tej nepotrpežljivosti vda-jajo. Zaverovani v svoj lastni svet ne priznajo ne prvi ne drugi, da vsaka rast, tudi gospodarska, zahteva svoj čas in da je prek neke mere¹⁰ ni mogoče umetno, pospeševati. Stvarnost je prva meja vseh gospodarskih ambicij in vsak prestop te meje se kaznuje sam.¹¹

Pri gospodarstvu ostaja vedno aktualno vprašanje njegove odprtosti. Ima namreč velik vpliv na družbeno življenje. Politično življenje v državi je svobodnejše, kulturna dejavnost pa živahnejša v okviru odprtega gospodarstva. Z zaprtim gospodarskim sistemom je navadno oboje bolj nadzorovano. Za rast odprtega gospodarstva, ki je sad osebne samozvesti in iznajdljivosti, je treba zagotoviti večjo osebno svobodo, kar pomeni tudi manjšo omejitev osebnega premoženja. Odprto gospodarstvo oblikuje značaj posa-

meznikov in skupnosti s tem, da jim večja samozavest, previdno zaupanje pa iznajdljivost, uspešnost in smisel za tekmo.¹² Negativne posledice tega načina pa so premočno cenjene materialne dobrine, pohlep, ki hitro rodi tako zlorabo zaupanja kakor nezaupanje v vseh mogočih oblikah, in prepričanje, da je na svetu vse mogoče kupiti in tudi prodati.¹³ Skromnost ni cenjena in ekonomska propaganda, ki je sama na sebi lahko dobra, se more spremeniti v pretiravanje in laž ter prične jemati skupnosti in posamezniku spoštovanje do resnice. Ustvarjanje umetnih potreb je morda eden od najbolj nepotrebnih, a zato nič manj usodnih virov nezadovoljstva v človeku. Ravnoesje med pozitivnimi lastnostmi odprtega in pozitivnimi lastnostmi, zaprtega gospodarstva je primeren temelj družbi, ki podreja vsak sistem skupni blaginji. Sklep je jasan. Skupnost mora vzgojiti v svojih članih lastnosti, ki so potrebne za sožitje v odprti družbi, obenem pa kazati na gospodarsko zaprtost kot na sredstvo, ki ga moremo včasih izjemoma in začasno uporabljati, ne da bi si jo postavili za dokončen vzor. A tudi za čas izjemnih razmer in zahtev je treba človeka pripraviti.¹⁴

Svobodno gospodarstvo je osnova miru. Znati moramo živeti v miru in vzdrževati mir tudi za ceno žrtev. Kadar pa razmere zahtevajo, da branimo osnovno imetje svoje skupnosti, je treba odločno seči po izrednih sredstvih, ne da bi s tem zavrgli ideal miru in sožitja. Noben gospodarski sistem ne sme imeti na skupnost toliko vpliva, da bi ji vzel smisel za stalne, skupne vrednote, da bi narodu zameglil politične cilje ter da bi osebam, ki skupnost sestavljajo, zabrisal pogled na smoter lastnega življenja."¹⁵

Poleg svoje lastne omejenosti mora človek sprejeti tudi omejenost družbe. Sprijazniti se je treba tudi s preprostim gospodarskim pravilom, da so vse dobrine omejene in da je brez stalnih mer nemogoče pravilno meriti

in pravično deliti. To je zdravilo proti inflaciji, ki razjeda sodobne gospodarske sisteme. Kajti čeprav je v današnjih časih težje ugotoviti "denarju pravo vrednost",¹⁶ tudi sodobna inflacija ni le gospodarski, ni le monetarni pojav, marveč globok moralni problem, ker jemlje ljudem zaupanje in jih peha na pot ciničnega relativizma.¹⁷ Tako postane človek, državljan, soodgovoren za veliko prevaro sodobne družbe, ki proizvaja več kot potrebuje, kupuje več kot zmore, se zadolžuje več, kot bo mogla vrniti. Kdo bo konec koncev plačal dolgove, ki jih z inflacijo pehamo pred seboj? Plačevati jih bodo morali prihodnji rodovi s posplošeno gospodarsko krizo, ki bo uravnesila to, kar so pretekle generacije z razvrednotenjem mere spravile iz ravnovesja.¹⁸

Lastnina

Stvarem v resnici gospodujemo s tem, da jih uporabljamo. Vendar človek čuti, da mu to ne da popolne oblasti nad njimi, in hoče svoje gospostvo poudariti in poglobiti. "Nihče drug kot jaz nima pravice nad to stvarjo!" oznani človek in se čuti povezanega z neživim predmetom, zemljo ali živaljo mnogo tesneje kot prej, ko je vse to le uporabljal. Postal je lastnik in je pripravljen ta novi odnos do stvari tudi braniti. Človekova naznanitev lastništva v bistvu ni spremenila razmerja med njim in stvarjo. Še vedno jo uporablja ali zlorablja, le da dela to navadno z večjo pozornostjo. Prilaščene stvari so njegove in zato vredne večje skrbi in nege.¹⁹ "Pri vsem tem pa se večina lastnikov ne zaveda, da je prav ta dodatna skrb za uporabljene stvari, ki izvira iz "lastništva", tudi močno opravičilo za prisvajanje gospostva nad njimi. Človek prenese na stvari, ki si jih prisvoji, del ali vsaj odsev ljubezni, ki jo goji do sebe in ki bi jo smel v resnici čutiti le do oseb. Če imetje ne zmanjša naše ljubezni do bližnjega, ga moremo uporabljati velikodušno, kadar pa prenesemo del te navezanosti na svojo lastnino, zapademo sko-

posti. Kadar lastnina ne zamegli v nas odnosov do ljudi in do Stvarnika, jo uporabljamo spoštljivo in smotrno, sicer postopamo z njo samovoljno, kar je znak napuha."²⁰

Lastnina v polni meri doseže svoj namen, kadar ohrani v skupnosti vsem osebam čim večjo svobodo in pomaga doseči čim večjo uspešnost pri uporabi ne le produkcijskih sredstev,²¹ marveč vseh stvari.²² Družbeni dogovor v obliki zakona naj pazi, da se zaradi človeške slabosti uporaba in pojmovanje lastnine nikdar ne oddaljita od njenega pravega namena. Moralna vzgoja je poglavitno sredstvo, ki pomaga človeku, da v lastnini vidi poleg pravic tudi dolžnosti. Brez vzgoje, brez priznanja višjih vrednot nas lastninska pravica lahko zapelje, da pričnemo skrbeti predvsem za ohranjanje in večanje imetja, ne pa za njega uspešno in pošteno uporabo.²³ Zloraba lastnine je lahko dvojna: "uporabljati imetje nesmotrno in neuspešno je prav tako nesprejemljivo in slabo kakor obračati sadove imetja brezobzirno le svoji sebičnosti v prid. Nesposobnost in nepoštenost imata na daljšo dobo v gospodarstvu podobne in vedno tragične posledice."²⁴

Še nekaj besed o družbeni, državni in zasebni lastnini.²⁵ Tako imenovana družbena lastnina je posredno vedno določena pravica določenih oseb za uporabo določenih dobrin. Tudi državna lastnina se spremeni v praksi v lastnino upraviteljev državnega imetja, z razliko, da čutijo ti do nje le pravice in prav malo osebne odgovornosti. Nevarnost državne lastnine produkcijskih sredstev ni le v tem, da razprši osebno odgovornost, marveč še posebej v dejstvu, da je nihče ne omejuje. Država potegne z zakonom "svojo" lastnino navidezno iz področja gospodarstva, kjer se neuspešnost sama kaznuje, na politično področje, kjer je neuspešnost prikrita in se spremeni v družbeno breme. Državna podjetja dopolnijo vsakokratno izgubo kapitala iz lastnine vse skupnosti ter so tako vir splošnega

Pablo Picasso: *Opekarna v Tortosi*, 1909, Eremitage, St. Petersburg, zbirka S. I. Ščukin

obubožanja. Hkrati pa pomeni državno lastništvo koncentracijo imetja in s tem tudi koncentracijo moči. Relativno večanje državne lastnine pomeni relativno manjšanje zasebne. Zato je razumljivo, da je državno lastništvo v skladu s totalitarnim državnim ustrojem, a je popolnoma nesprejemljivo za skupnost, ki hoče ohraniti osebno svobodo svojih članov.²⁶

Prav kakor je nevarno neomejeno kopičenje imetja v rokah majhne skupine lastnikov, je usodno za svobodo državljanov, če se imetje kopiči v rokah upraviteljev države. V takem primeru kaj kmalu preneha biti vodilo političnih delavcev skrb za skupnost in jo rada nadomesti želja po obvladanju javnega imetja. Država, ki ni obtežena z nepotrebno lastnino, lažje nepristransko presoja, razsoja in uravnovešeno posega na področja, kjer se križajo koristi državljanov. Če ni zaupati človekovi slabosti, je pa državna moč še manj vredna zaupanja. Odtod potreba razdelitve vlog

v družbenem življenju. Podjetniki naj upravljajo gospodarsko imetje skupnosti in politiki naj z zakoni pazijo, da pri tem ne bo zlorab.²⁷

Obe skrajnosti sta nevarni ne le za gospodarsko uspešnost, temveč predvsem za javno moralo in osebno svobodo. Vendar dokler družbo vodijo ljudje, ki imajo dovolj moralne sile, da se upirajo skušnjavam navidezne preprostosti državnega monopola v gospodarstvu, je mogoče ohranjati v družbi zdravo ravnovesje med gonilno silo osebne lastništva produkcijskih sredstev v okviru svobodnega trga in med državnim nadzorstvom ali usmerjanjem skupnega gospodarstva.²⁸

Delo

Delo je brez dvoma vrednota. Vendar čutimo v njem neko ambivalenco. Človek ima prirojeno potrebo po delu, po drugi strani pa je povezano z naporom, z vztrajnostjo, disciplino in utrujenostjo, česar vsega bi se želel ogniti.²⁹ Kompromis je slab in mnogokrat

pripelje do prazne vsestranske aktivnosti, ki morda danes prej žanje občudovanje kot modrost in kakovost, pa vendarle ni znamenje življenjske moči.³⁰ Zapisanemu navkljub pa delo v skladu s človekovimi sposobnostmi ne bi smelo nikdar predstavljati čezmernih naporov in utrujenosti, saj tako tudi ne more biti vir sreče.³¹

V človekovem delu se prepletajo nevidne silnice ljubezni do sebe, do družine, do naroda, do človeškega rodu, pa tudi do Stvarnika. Vendar gre za isto v različne smeri obrnjeno neizčrpno silo, ki se z uporabo veča in krepi.³² Z zmožnostjo za delo smo prejeli ljudje čudovit, a hkrati odgovornosti poln dar, kajti omogoča nam ne le soustvarjanje, marveč prav tako tudi uničevanje zaupane nam narave.³³

Zelo pomembno je torej, da pride delo iz področja gole gospodarske uspešnosti v področje človeških odnosov,³⁴ iz katerega ga je iztrgal svobodomiselni individualizem moderne družbe. Zanimivo je, da poudarjanje skrajne individualne svobode ni pripeljalo do močnejšega osebnostnega življenja in povrednotenja osebnega dela, temveč da se je človek, iztrgan iz kroga naravnih skupnosti, pričel bližati brezimni množici, ki je iskala svojega smisla v umetnih kolektivizmih. Tu pa je človekovo delo postalo brezoseben³⁵ izraz družbene energije, katere zadnje merilo je bila spet uspešnost.³⁶ Komaj ločimo človekovo delo od njegove celotne osebnosti in ga odtrgamo od naravnega območja družine in naroda, smo ga že osiromašili.³⁷

V kontekstu zgoraj zapisanega je treba omeniti še vrednotenje človeškega dela.³⁸ "Delo ni tržno blago, ker je neposredni izraz človekove osebe. Zato povračilo za delo ne sme biti prepuščeno le mehanični igri tržnih zakonov. Dela ni mogoče pravilno vrednotiti in plačati, če ne upoštevamo njegove socialne in individualne narave."³⁹

Delo je v zelo intenzivnem odnosu s častjo. "Ponos in zadovoljstvo, ki ju prinaša delo,

pa tudi naravna težnja po kakovosti izdelka izginejo tisti hip, ko smo človeku vzeli čast. Ta mu pripada kot ustvarjeni osebi in kot odgovornemu članu konkretnih naravnih skupnosti, ki sestavljajo človeštvo."⁴⁰

Vsako delo, telesno, umsko ali duhovno zahteva napor, ki je eden od pogojev osebne in družbene rasti. Ob njem se človek zave, da je zmožen razumevati in graditi, kar mu utrjuje zavest dostojanstva ter mu omogoča telesno, umsko in duševno izpopolnjevanje. Zato je delo tudi ena najnaravnejših poti za doseganje večnega cilja, za vsakdanje posvečenje.⁴¹

Vrednost in cena

Najbolj pogoste odgovore na vprašanje o vrednosti stvari bi mogli razdeliti v dve veliki skupini. Subjektivistični odgovori iščejo vir vrednosti v človekovi želji. Čim bolj si neki predmet želimo, več je vreden. Jasno, da je na ta način mogoče vrednost stvari večati iz dveh strani: ali storimo, da je blago boljše, ali pa ga predstavimo tako, da vzbudi večje poželenje. Liberalno kapitalistične gospodarske šole si prisvajajo subjektivno teorijo o vrednosti v različnih več ali manj izdelanih in različnih. Objektivistični odgovori iščejo vzroke vrednosti v stvari sami. Stvar naj bi imela sama na sebi neko določeno vrednost in to predvsem zaradi človeškega dela, ki je vanjo vloženo. Ker se delo da ceniti, naj bi bilo mogoče vrednost stvari točno določiti ter zato racionalno načrtovati njihovo izdelovanje in distribucijo.⁴²

Velika večina sodobnih gospodarskih teoretikov išče rešitve družbenogospodarskih problemov v okviru ene ali druge od omenjenih smeri ter pozablja na tretjo možnost, ki jo odpira že dolgo znana realistična teorija o vrednosti.⁴³ "Že v srednjem veku so učili sholastiki, da imajo stvari svojo resnično vrednost zaradi treh lastnosti oziroma sposobnosti. Prva je objektivna lastnost "virtuositas". To

pomeni, da ima stvar vrednost, kolikor more, uporabljena v skladu s svojim smotrom, zadostiti človeškim potrebam. Vendar končna vrednost s to samo lastnostjo še ni določena. Druga je subjektivna lastnost "complacibilitas". Kolikor je stvar sposobna, da zadosti človekovi želji in okusu, ne le potrebi, se njena vrednost veča. Ta druga lastnost je dopolnilo prve. Tretja je objektivna lastnost "raritas" ali redkost. Tudi ta vpliva na vrednost stvari skupaj s prvima dvema lastnostma.⁴⁴

Cena (tržna vrednost), vrednost blaga in storitev, izražena v denarju,⁴⁵ je pravična, kadar je povpraševanje izraz naravnih potreb in ponudba posledica neprisiljene proizvodnje. Ustvarjanje umetnih potreb, na primer s pomočjo propagande, in neuravnovešena proizvodnja, bodisi zaradi izrednih državnih podpor, bodisi zaradi monopolov, ustvarjata na daljšo dobo cene, ki niso nujno pravične, čeprav so lahko tehnično neoporečne. Resničnost povpraševanja in ponudbe, ki se izraža v cenah, je posledica razmer pa človekovih želja in odločitev. Kolikor so te neurejene ali neuravnovešene, povzročajo nepravične cene. Vendar je vzroke nepravičnosti treba – kot smo videli – iskati globlje in ne v cenah, ki so tudi v tem primeru izraz resničnosti.⁴⁶

Sklep

Katoliški družbeni nauk ni recept za uspešno gospodarstvo, kolikor sploh že uspešnosti same ne relativizira. Gotovo pa pomeni moralno referenco, vrednostno vodilo vsakemu članu človeške skupnosti; tudi javnim delavcem in strokovnjakom, ki stojijo pred različnimi, mnogokrat usodnimi odločitvami. Ker je očitna človekova moralna krhkost, krhkost medosebnih odnosov in ker je krhek tudi človekov socialnopolitični in ekonomski sistem, je skrb Cerkve, izkazana v njenem socialnem nauku, globoko utemeljena. Čeravno nima ambicij za poseganje v avtonomijo strokovnih in mnogih drugih področij, pa vendar

vsako od teh vsebuje tudi etično razsežnost, kjer more upoštevati trud katoliškega družbenega nauka za družbo ravnovesja, pravičnosti in blagostanja.

1. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, Družina, Ljubljana 1998, 60-61.
2. G. K. Chesterton, *Pravovernost*, MD, Celje 2001, 10.
3. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 242-243.
4. Čeprav je gospodarstvo pomembno za razvoj, pa "razvoj ne pomeni le gospodarske rasti. Da je vreden tega imena, mora biti celovit, usmerjen mora biti v izpopolnjevanje vseh ljudi in celega človeka. Kristjan ne sme ločevati med tem, kar je gospodarsko in tem kar je človeško" M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 152.
5. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 129-132.
6. Prim. M. Kremžar, *Obrisi družbene preosnove*, SKA, Buenos Aires 1984, 120.
7. Prim. M. Kremžar, *Obrisi družbene preosnove*, 38.
8. M. Kremžar, *Obrisi družbene preosnove*, 38.
9. Vendar kaj kmalu so pričeli ljudje upati, da jim bo ekonomija odprla vrata do "blaginje brez napora". Tudi politika je odkrila v ekonomiji novo, čudovito sredstvo ki je obljubljalo rešitev vseh problemov, ki so tlačili človeštvo v preteklosti. Marsikaj je bilo res mogoče zboljšati, a nihče se ni zadovoljil z doseženimi uspehi. Človeštvo je vedno z novimi gospodarskimi teorijami, ki so sčasoma iskale le hitrih, praktičnih uspehov, pričelo ponovno hlastati za nemogočim.
10. Podobno usodo doživi kršenje druge meje, ki je človekovo dostojanstvo. Vsako nespoštovanje do človeka privede gospodarstvo do neurejenih in usodnih družbenih pretresov in končno do gospodarskega zastoja, to je prav tja, od koder smo hoteli brezobzirno, s prestopanjem naravnega okvira pobegniti. Nespoštovanje človeka je star družben in gospodarski pojav. Če gledamo v bližnjem le delovno silo, smo se nevarno približali suženjstvu. Kadar poskušamo skrčiti človekovo razsežnost zgolj na gospodarsko področje, je novi "homo oeconomicus" le še karikatura človeške osebe.
11. Prim. M. Kremžar, *Obrisi družbene preosnove*, 118-121.
12. Ta je važna, ki nagiba človeka k nenehnemu izboljševanju in k sprejetju lastne omejenosti, navaja ga na žrtve in tudi na nagrade, na spoštovanje različnosti, tuje in lastne svobode, pa tudi na spoštovanje lastnine.

13. Če zaprtost na gospodarskem področju vpliva na družbo tako, da postane podobna obzidani trdnjavi, pa je gospodarsko odprta družba kot pisano tržišče na križišču pomembnih cest. Vsakdo ima dostop na trg, da ima le denar ali blago. Trgovanje je združeno s tveganjem, s presojo ljudi, z zaupanjem in nezaupanjem, s samozavestjo, pa tudi zavestjo lastne omejenosti. Varnost na tržišču ni najvišje cenjena, kajti v vsaki trgovski operaciji je nekaj negotovosti. Spretnost, poznanje razmer in uspešnost so lastnosti, ki nagnejo jeziček na tehtnici, čeprav se marsikdaj zgodi, da pohlep, neurejena želja po dobičku in povečanju imetja zasenčijo pri posamezniku in pri skupnosti smisel za višje vrednote, pa tudi za trezno presojo dolgoročnih koristi. Vendar, čeprav gre v bistvu za dve sami na sebi enakovredni obliki gospodarskih odnosov, ima odločitve za katerokoli od obeh globoke in dolgotrajne družbene posledice, ki se kažejo na začetku le na gospodarskem, kasneje pa predvsem na političnem in kulturnem polju.
14. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 108–113.
15. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 113.
16. Za razliko od npr. časa zlatnikov.
17. A. Capuder, *Ob stoletnici Slovenske ljudske stranke (SLS) – pogovor z dr. Markom Kremžarjem*, v: *Celovski zvon* 26 (1990), 68–69.
18. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 236 in prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 124.
19. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 44.
20. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 44.
21. "Predvsem pa naj bi se lastniki produkcijskih sredstev zavedali svoje družbene odgovornosti. Pravičnost v uporabi lastnine nalaga podjetniku skrb za kakovost blaga in uslug, za zmernost cen in za vestno preskrbo trga tudi takrat, kadar bi zgolj gospodarski vidiki dovoljevali drugače. Prav tako skrbi pravičen lastnik za primerno razdelitev presežka med vse, ki sodelujejo v podjetju, in za njihovo stvarno in moralno blaginjo. Ista krepost, ki se ne izčrpa v odnosu s sodobniki, temveč gleda tudi na bodoče rodove, zahteva od podjetnika gospodarsko predvidevanje, uravnoveščenost investicij in vlaganje sredstev v vzgojo osebja, pa tudi v raziskovanje in izboljšave produkcijskega postopka." (M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 44.)
22. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 153.
23. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 49.
24. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 51.
25. Kako velikega pomena je zasebna lastnina razčlenjuje J. Stanovnik na primeru aktualnega položaja post- v tem kontekstu bi skoraj lahko rekli re-komunističnih držav. (Prim. J. Stanovnik, *Aktualni kulturnopolitični komentar nove slovenske zaveze*, v: *Zaveza* 46 (2002), 3–4.)
26. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 47.
27. V praksi seveda stvar ni tako enostavna, kajti gospodarstveniki si hočejo razširiti vpliv na politično področje z namenom, da bi bili varni pred prevelikim nadzorstvom, medtem ko se politiki težko upirajo skušnjavi, da bi spremenili državo v lastnico podjetij in s tem sami sebe v podjetnike.
28. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 47–48.
29. Prim. A. Stres, *Oseba in družba*, MD, Celje 1991, 95.
30. Prim. M. Kremžar, *Prevrat in spreobrnjenje*, MD, Celje 1992, 89–92.
31. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 122–123.
32. "Odgovorna mati številne družine je bolj polna dobrote in jo more razdajati v večji meri posameznim otrokom, kakor če bi imela po lastni volji samo edinca. Predan vzgojitelj jo more posredovati v nezmanjšani meri, čeprav mu število gojencev raste. Medtem ko jo eni razdajajo iz rastoče velikodušnosti, pa so tudi primeri, ko se v ljudeh, ki so obrnjeni le vase, ljubezen posuši in je nimajo niti do sebe." (M. Kremžar, *Stebri vzajemnosti*, SLOGA, Buenos Aires 1988, 43.)
33. Prim. M. Kremžar, *Stebri vzajemnosti*, 43.
34. Prim. M. Kremžar, *Stebri vzajemnosti*, 108–109.
35. Prim. A. Stres, *Oseba in družba*, 93–95.
36. Prim. M. Komar, *Razmišljanja ob razgovorih*, 139–141.
37. Prim. M. Kremžar, *Stebri vzajemnosti*, 46.
38. Prim. A. Stres, *Oseba in družba*, 111–119.
39. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 120.
40. M. Kremžar, *Stebri vzajemnosti*, 46–47.
41. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 155.
42. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 22.
43. Prim. M. Kremžar, *Izhodišča in smer katoliškega družbenega nauka*, 215–216.
44. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 22.
45. Prim. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.
46. Prim. M. Kremžar, *Obris družbene preosnove*, 23.